

5. *Кристи Н.* Борьба с преступностью как индустрией. Вперед, к Гулагу западного образца / Н. Кристи ; пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. — М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. — 224 с.

6. *Гуторова Н. О.* Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. О. Гуторова, О. А. Шаповалова // *Право України*. — 2010. — № 9. — С. 56—65.

7. *Шаповалова О. А.* Майнові покарання за злочини у сфері господарської діяльності: проблеми застосування // *Право України*. — 2012. — № 11—12. — С. 314—326.

Олександр Васильович КОЗАЧЕНКО,

д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ВСП «Миколайівський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ Ч. БЕККАРІА В УМОВАХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Для визначення цінності наукових ідей та досліджень існує значна кількість критеріїв та підстав. Серед них найбільш об'єктивними є критерії, які пов'язані з, по-перше, здатністю виступати підвалинами для формування інших наукових поглядів та ідей, по-друге, здатністю підтримувати інтерес наукової спільноти протягом тривалого проміжку часу. Що стосується другого із зазначених критеріїв, то він не викликає жодних сумнівів, на що вказали організатори конференції, присвятивши її проведення трактату Ч. Беккарія, який побачив світ 250 років тому. Що стосується першого із обраних на свій розсуд критеріїв, то його наявність теж не викликає жодних заперечень, що і буде доведено в цій статті, оскільки ціль її написання полягає в обґрунтуванні життєвості ідей Ч. Беккарія, більшість з яких можуть піддаватися певним трансформуванням з урахуванням тих нових викликів, які виникли в епоху постмодерну і відповіді на які треба знаходити з врахуванням потреб унормованості функціонування сучасної держави та динамічного розвитку громадянського суспільства.

Уявляється, що сучасний стан розвитку кримінального права, який характеризується пошуком нових концептуальних засад визначення діянь злочинними та формування моделі системи заходів

кримінально-правового впливу, вимагає розширення методологічних засад кримінально-правових досліджень. Загальновизнано, що в сучасних умовах позитивізм, як підґрунтя наукових досліджень, втрачає свою актуальність і йому на зміну приходять ідеї, сформовані на засадах гуманітарної методології, в межах якої найбільш цікавими видаються положення культуро-антропологічного підходу до дослідження правових реалій у різних формах їх існування.

Поєднання методологічних принципів із культурологічним та антропологічним змістом обумовлено їх здатністю забезпечити формування нових концептуальних ідей шляхом поєднання двох, на перший погляд, самостійних методологічних підходів і значний науковий та практичний потенціал комплексної методології, здатної синтетично поєднувати прийоми і способи пізнання з різним виміром. Слід визнати, що антропологічний підхід у правових дослідженнях має важливе пізнавальне значення для дослідження праволюдської проблематики, правової свідомості та культури, антропоцентричних закономірностей генезису правової системи. Однак застосування антропологічного підходу у «чистому» вигляді інколи супроводжується формуванням хибних ідей і теорій, здатних забезпечити скоріше негативний, ніж позитивний вплив на правову реальність як на рівні правових установлень, так і практики їх застосування. Прикладом теоретичного осмислення на суто антропологічних засадах у контексті формування ідей про кримінально-правовий вплив на поведінку особи, здатного спотворити фундаментальні засади кримінального права, можна назвати теорію «нового соціального захисту», яка орієнтувалася на підкорення всіх цілей кримінально-правового регулювання виключно одному завданню — захисту суспільства від злочинця, який знаходиться у небезпечному стані, що може бути вирішено достатньо ефективно виключно за умови «де-юридизації» кримінально-правового впливу. Таким чином, слід визнати, що антропологічний метод, з метою подолання певних недоліків його одноосібного застосування, вимагає поєднання з іншими методами, тобто має потенційно комплексний характер.

Розкрити методологічний потенціал антропологічного підходу в процесі здійснення правового аналізу і бути одночасно застереженням від хибних висновків щодо абсолютизації персональних характеристик особи дозволяє культурологічний вимір правових реалій. Погляд на право через призму культури приводить до висновку, що воно являє собою систему норм, ідей і відносин, які забезпечують цілеспрямованість соціальної діяльності, формуючи певні стереотипи поведінки, які отримують соціальне схвалення на підставі

визнання їх відповідності соціальним очікуванням. Право, відігравши інструментальну роль поряд із іншими регуляторами суспільних відносин, такими як мораль, звичай, релігія, розглядається як спосіб соціальної організації, соціального контролю за поведінкою суб'єктів і їх соціального захисту. Культурологічний вимір кримінального права, враховуючи очевидну обумовленість права надбаннями культури, які склались і набули соціального схвалення, є продовженням дослідження антропологічного виміру права, який зосереджується на соціально-культурній обумовленості права, де людина відіграє центральну роль у побудові соціальної структури і соціальних відносин, для регулювання й охорони найважливіших з яких і формується право.

Сучасна людина визнає тільки ті обмеження й обов'язки, які є похідними від морально-етичних установок, що формуються в умовах культурного розвитку суспільства. Будь-яке інше обмеження або обов'язок іншого роду сприймається людиною з неусвідомлювальним відчуттям неприязні та інстинктивного внутрішнього протесту. Приведення положень про злочин та застосування кримінально-правового впливу у формі кримінально-правових заходів у відповідність до морально-етичних вимог, забезпечує усвідомлення необхідності дотримання заборон і справедливості тих заходів, які застосовуються у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння, яке визнається злочином. Таким чином, кримінально-правова заборона і кримінально-правові наслідки її порушення отримують легітимізацію, яка є обов'язковою умовою формування стану правопорядку, існування громадянського суспільства і сучасної соціальної держави.

Антропоцентричні теорії соціального розвитку в різних формах його прояву, у тому числі і формах з елементами правового змісту, отримали поширення в епоху Відродження на фоні кризи християнської теократичної картини світу [1, с. 163]. Виведення людини як центру картини світу і філософствування навколо цього питання пов'язані з необхідністю подолання традиційного для доренесансного часу погляду на людину як таку, що має «роль другого плану» і дослідження якої значно поступається в актуальності роздумам навколо божественного походження оточуючого буття. Антропоцентричні ідеї епохи Відродження, набувши значного поширення, здебільшого спонукали до аналізу проблем соціального буття людини у контексті її ставлення до Бога і можливості поширення Божих одкровень на засади соціального регулювання, тільки інколи спрямовувалися на переосмислення ролі і значення права в цілому та під-

став і засад відповідальності за порушення правових установлень зокрема. Антропоцентричні теорії покладаються на детерміновану Відродженням уяву про людину як носія гордині, зарозумілості, особистої свободи, тобто носія таких якостей, які в умовах теоцентричності розглядалися або як смертні гріхи, або як такі, що суперечать християнській моралі. Формування зазначених теорій здійснюється в умовах певного стану соціальної аномії, викликаного поширенням уявлення про безмежну особисту свободу кожної людини, яка стирає чіткі грані між раніше однозначно зрозумілими і чітко визначеними соціальними характеристиками, як, наприклад, гріх та доблесть, коли перше переходить у друге, а доблесть у подальшому супроводжується прямим нехтуванням визначеними заборонами та свавіллям, які виправдовують будь-які вчинки людини, навіть злочин.

Не позбавлені антропологічних властивостей і окремі ідеї Ч. Беккарія, особливо в тій їх частині, які присвячені обґрунтованості застосування покарання за вчинений злочин. Так, на думку Ч. Беккарія, якісною властивістю покарання є влада, яка має соціально-договірний характер і пов'язана з «жертвуванням» членами суспільства певним обсягом наданої соціальної свободи з метою концентрації влади в умовах функціонування держави. Відповідно, застосування покарання без установленого факту вчинення злочину не може розглядатися як акт справедливості, а має трактуватися як тиранія, навіть за умови, що характер і форма покарання визначені безпосередньо в законі. У процесі пошуку оптимальних форм покарання й обґрунтування доцільності його застосування Ч. Беккарія звертається до поєднання двох самостійних властивостей, урахуванням яких забезпечується справедливе покарання: природа людини, звернення до якої дає можливість встановити ті самі принципи, які підтверджують невід'ємність права верховної влади карати за злочин, і трансцендентна сфера людського буття, без суттєвого покращання моральних засад, яке є можливим за умови спирання на виправдані часом «вічні почуття», досягнути справедливого застосування кримінального закону в частині покарання представляється неможливим [2, с. 154—156].

Ідеї Ч. Беккарія вимагають активного використання людського фактора в процесі вирішення питання про кримінальне покарання особи і в процесі застосування покарання як акту реалізації наданої «верховної влади», застосування загальносоціальних оцінок такого покарання як соціально допустимого акту справедливості, що застосовується до особи, відмова від частини свободи якої стала джерелом кримінального покарання.

Вважаємо, що закладені в ідеях Ч. Беккарія уявлення з антропоцентричним змістом потребують певного корегування з метою надання їм відповідності сучасним вимогам соціального буття, що може здійснюватися на засадах штучного поєднання з культурологічною ідеологією. Слід наголосити, що формування інтегративного підходу до комплексного, тобто культуро-антропологічного, дослідження соціальних і правових реалій характеризується такими позитивними моментами. По-перше, відправною посилкою для формування культури та інструментальним призначенням культури виступає людина, яка одночасно є носієм культурних цінностей як соціального (соціалізація), так і етнокультурного (енкультурація) характеру. Автономне існування людини і культури призводить до зменшення значення культурних цінностей з подальшим їх відмиранням, оскільки культурні цінності без свого носія — людини — втрачають сенс і, як результат, — інструментальну придатність, і поведінка людини, позбавленої культурних цінностей, втрачає людяність, позитивну соціальну значущість і характеризуватися як людська вже не може. По-друге, введенням терміна «енкультурація» представники культуро-антропологічного підходу зосереджуються на необхідності застосування культурологічних цінностей саме в поведінці особи, оскільки між культурними цінностями в ідеальній формі їх існування і реальною культурою має стояти якщо не знак рівняння, то знак тотожності. По-третє, культуро-антропологічний підхід не тільки допускає, але й визнає певний культурний релятивізм, який є логічним завершенням формування унікальної національної культури у всіх формах і рівнях її прояву. Культурна різноманітність створює засади існування етнокультурної автономії спільноти людей, яка забезпечує вільне застосування власних, самобутніх культурних цінностей у поведінці кожного представника такої спільноти, за умови, що такі цінності не створюють підстави для обмеження права інших людей на використання власних культурних цінностей. По-четверте, культуро-антропологічний підхід дає можливість визначити культурологічну парадигму, яка повинна знайти відображення як у діяльності кожної людини, так і в приписах, які таку діяльність регулюють. Таким чином, культуро-антропологічний підхід акцентує увагу на формуванні такої моделі поведінки кожної особи і механізму її регулювання, яка повністю відповідає визнаним цінностям культурологічного змісту, за якими визнається несплинний характер.

Слід зазначити, що ідеї Ч. Беккарія стосовно обов'язкової обґрунтованості застосування покарання доведенням факту вчинення злочину, маючи абсолютний прогресивний характер для свого часу,

оскільки таким чином унеможливлювалось застосування покарання з боку держави на волонтаристських засадах, в сучасних умовах трансформувалися в принцип невідворотності покарання, який у свою чергу з урахуванням засад культуро-антропологічної методології втрачає свою актуальність.

Застосування культуро-антропологічної концепції вимагає перегляду принципу невідворотності кримінального покарання або кримінальної відповідальності, який сьогодні трансформується у принцип невідворотності кримінально-правових заходів. Уявляється, що виникнення принципу невідворотності покарання супроводжувався необхідністю витіснення із суспільних відносин, які виникали в процесі застосування до осіб кримінально-правових заходів, таких пережитків, як кровна помста і принцип таліону у їх брутальному значенні. За допомогою принципу невідворотності покарання будуються публічні засади кримінального права, які визнають виключно за державою право встановлювати покарання, з ігноруванням відношення до вирішення цього питання потерпілої сторони. Такий підхід є історично виправданим з урахуванням необхідності нормативного закріплення форм відповіді з боку держави на факт вчинення злочину, надаючи таким формам ознак загальнообов'язковості. Подальше застосування принципу невідворотності покарання свідчить, що вчинення злочину може супроводжуватися не тільки застосуванням кримінального покарання, але й інших форм кримінально-правового впливу. Таким чином, злочин починає бути певною точкою біфуркації, після якої є можливими різні наслідки в залежності від характеру діяння й ознак особи, яка його вчинила.

Таким чином, ідеї Ч. Беккарія, рецепційовані і адаптовані до сучасних методологій, в тому числі і культуро-антропологічної, забезпечують визнання того, що вчинення злочину супроводжується призначенням особі покарання або застосуванням інших кримінально-правових заходів, які загалом визнаються кримінально-правовими заходами і застосування яких є юридично оформленою відповіддю з боку держави на вчинений злочин.

Л і т е р а т у р а

1. *Бачинин В. А.* Социология. Академический курс / В. А. Бачинин. — СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — 871 с.

2. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа // Антология мировой правовой мысли : в 5 т. — М. : Мысль, 1999. — Том 3. — 454 с.